ARAŞTIRMA VE İNCELEME RESEARCH

DOI: 10.62862/isar.2024-106301

İslam Düşünce Tarihinde Bilim ve Felsefe Tartışmaları: İbn Sina-Biruni Çekişmesi Örneği*

Debates on Science and Philosophy in the History of Islamıc Thought: The Case of the Avicenna–Biruni Dispute

İsmail ERDOĞAN[a],
Cengiz ÇUHADAR[b]

[a]Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
İslam Felsefesi ABD,
Elazığ, Türkiye
[b]Kastamonu Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
Felsefe Tarihi ABD,
Kastamonu, Türkiye

Received: 21.10.2024
Accepted: 04.11.2024
Available online: 05.12.2024

Correspondence:
İsmail ERDOĞAN
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
İslam Felsefesi ABD,
Elazığ, Türkiye
ismailerdogan@firat.edu.tr.

*Bu makale, 17-18 Mayıs 2024 tarihinde VII. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu "Mâverâünnehir" etkinliğinde sözlü olarak sunulan "*Maveraünnehir'de Bilim ve Felsefe Tartışmaları (İbn Sina - Biruni Tartışması Örneği)*" adlı bildiriden düzenlenerek hazırlanmıştır.

KAYNAK GÖSTERMEK İÇİN:
Erdoğan İ, Çuhadar C. İslam düşünce tarihinde bilim ve felsefe tartışmaları: İbn Sina-Biruni çekişmesi örneği. Turkiye Klinikleri J Foren Sci Leg Med. 2024;35(3):389-401.

Copyright © 2024 by İslâmî Araştırmalar

ÖZ Düşünce tarihinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan tartışma geleneğinin ne zaman ve nasıl başladığı hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Benzer durum İslam düşünce tarihi için de geçerlidir. Başlangıcını bilemesek de bazı tarihi vesikalara göre İslam dünyasında bilimsel anlamda gerçekleşen tartışmalardan ilki Bağdat'ta meydana gelmiştir. Ebu Bişr Mettâ ile Ebu Said es-Sirafî arasında 932 yılında yaşanan ve tarihe "*Bağdat Tartışması*" olarak geçen bu tartışma, Ebu Hayyân et-Tevhidî tarafından kayıt altına alınmıştır. Tartışma, dilin mi yoksa mantığın mı üstün olduğu meselesi etrafında dönüp durmuştur. Bu tartışmadan yaklaşık yetmiş-seksen yıl kadar sonra bu kez Türkistan bölgesinde önemli bir tartışma yaşanmıştır. Bu tartışma ise filozof ve hekim İbn Sina ile doğa bilimleri uzmanı Birunî arasında meydana gelmiştir. Söz konusu tartışmanın tahminen 1007 yılında meydana geldiğini söyleyebiliriz. Tartışma önce sözlü olarak başlamış daha sonra da yazışmalar suretiyle devam etmiştir. Büyük bir bölümünü felsefî konuların oluşturduğu tartışma, fizik ve astronomi ile ilgili bilimsel problemlerin de ele alınmasıyla çok yönlü bir hale gelmiştir. Tartışmanın, daha sonra Gazalî tarafından başlatılacak olan "tehâfüt" tartışmalarına öncülük etmiş olması itibariyle de ayrı bir önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki bu tartışmada ele alınan felsefi meseleler, Gazalî ve sonrası dönemde "tehâfüt" olarak kaleme alınan kitaplarının da temel konularını oluşturmaktadır. İslam dünyasında yapılmış olan diğer önemli bir tartışma ise Endülüs'ün iki büyük filozofu İbn Sîd el-Batalyevsî ile İbn Bâcce arasında Zaragoza'da yaşanmıştır. XII. asırda yapılan bu tartışma tarihe "*Zaragoza Tartışması*" olarak geçmiştir. Tartışmanın konusu ise sadece dil ilmi (gramer) ile ilgilidir. Bu çalışmamızda Bağdat ve Zaragoza tartışmaları hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra İbn Sina ile Birunî arasındaki tartışmanın aydınlanmasına katkıda bulunmayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Felsefe; İbn Sina; Birunî; Bağdat tartışması; Zaragoza tartışması

ABSTRACT The tradition of debate, a fundamental element of intellectual history, has uncertain origins, and we lack precise knowledge about when and how it began. The same uncertainty applies to the history of Islamic thought. While we cannot pinpoint its beginnings, historical records suggest that the first scientific debate in the Islamic world took place in Baghdad. This debate, held in 932 between Abu Bishr Matta and Abu Sa'id al-Sirafi, became known as the "*Baghdad Debate*" and was documented by Abu Hayyan al-Tawhidi. The discussion revolved around the question of whether language or logic holds primacy. Approximately seventy to eighty years later, another significant debate occurred, this time in the Turkestan region. It took place between the philosopher and physician Avicenna and the natural sciences scholar Biruni, presumably around the year 1007. The debate began as an oral exchange and later continued through correspondence. While it primarily focused on philosophical topics, it also addressed scientific problems related to physics and astronomy, making it a multifaceted discussion. This debate is particularly important for having set the stage for the "tahafut" (incoherence) debates that Ghazali would initiate later. Many of the philosophical issues raised in the Ibn Sina-Biruni debate reappear as central themes in the works written within the "tahafut" tradition, beginning with Ghazali and continuing in later periods. Another notable debate in the Islamic world occurred between two great Andalusian philosophers, Ibn Sid al-Batalyawsi and Ibn Bajja, in Zaragoza. Held in the 12th century, this debate became known as the "*Zaragoza Debate*" and focused exclusively on the field of linguistics (grammar). In this study, after providing a brief overview of the Baghdad and Zaragoza debates, our primary aim is to contribute to the understanding of the debate between Ibn Sina and Biruni.

Keywords: Philosophy; Avicenna; Biruni; Baghdad debate; Zaragoza debate

EXTENDED ABSTRACT

The tradition of debate, a fundamental element of the history of thought, has uncertain origins, and we lack precise information about when and how it began. The same applies to the history of Islamic thought. However, based on historical records, we can say that the first scientific debate in the Islamic world took place between the logician Abu Bishr Matta al-Mantiqi and the grammarian and jurist Abu Sa'id al-Sirafi. This debate, known as the "*Baghdad Debate*," occurred in 932 and was documented by Abu Hayyan al-Tawhidi. The discussion revolved around whether language or logic holds primacy. Approximately seventy to eighty years later, another significant debate took place, this time in the Turkestan region. This debate occurred between the philosopher and physician Avicenna and the natural sciences expert Biruni, presumably around the year 1007. Initially conducted verbally, the discussion later continued through correspondence. While primarily focused on philosophical topics, it also addressed scientific problems related to physics and astronomy, making it a multidimensional exchange.

Another significant debate in the Islamic world took place nearly two centuries after the Avicenna-Biruni exchange, this time between Ibn Sid al-Batalyawsi and Ibn Bajja, two of Andalusia's earliest philosophers, in Zaragoza. Held in the 12th century, this debate came to be known as the "*Zaragoza Debate*." The primary focus of their discussion was grammar.

The Ibn Sina-Biruni debate holds another layer of significance for Turkish-Islamic thought, as highlighted by Mübahat Türker Küyel. According to Küyel, this debate represents the earliest example of the "tahafut" (incoherence) style of works, which would later be pioneered by Ghazali at the beginning of the 12th century. Specifically, many of the philosophical issues discussed in the Avicenna-Biruni debate are also addressed in Ghazali's *Tahafut al-Falasifa* (The Incoherence of the Philosophers). Ghazali's work had such a profound impact that its reverberations reached Andalusia nearly a century and a half later, prompting Averroes to write a response titled *Tahafut al-Tahafut* (The Incoherence of the Incoherence). The tahafut debates, which had faded into obscurity, were revived at the request of Sultan Mehmed the Conqueror, leading to the production of numerous works on the subject during his reign.

In this study, we aim to bring the Avicenna-Biruni debate back into focus and present it for the attention of researchers. However, we are also aware of the challenges such a task entails. While Avicenna recorded the discussions between himself and Biruni in a question-and-answer format, the original manuscripts -what we refer to as the author's copy- are no longer available. The sources we can access consist of later texts written at various times about the debate. These texts reveal certain discrepancies between the questions posed by Biruni and the responses given by Avicenna. Another issue relates to Biruni's objections to Ibn Sina's answers. According to some accounts, a portion of his objections were not addressed by Avicenna himself but by his student Masumi, as Avicenna is said to have passed away by that time. It is claimed that Masumi responded to these objections in his teacher's place. The primary goal of this study is to shed light on these and similar uncertainties surrounding the debate.

1. İSLAM DÜNYASINDA TARTIŞMA GELENEĞİ

İslam dünyasında bilimsel ve felsefî tartışmaların ne zaman, nasıl ve hangi ortamda başladığını tespit edebilmek için elimizde yeterli kanıtların bulunduğunu söyleyemiyoruz. Sadece geçmişte değişik konularda yapılmış olan tartışmaların bir kısmına dair dağınık vaziyette bulunan bilgi kırıntılarını bir araya getirerek bir sonuca varmaya çalışıyoruz. Konu ile ilgili birinci el kaynakların yetersiz kaldığı durumlarda ise diğer kaynaklardan yararlanma yoluna gidiyoruz. Bu tür kaynakların başında tartışmaya şahitlik eden kimi yazarların kaleme almış olduğu eserler gelmektedir.

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre İslam dünyasında yapılan ilk önemli tartışma Bağdat'ta yaşanmıştır. Tarihe "*Bağdat Tartışması*" şeklinde geçen bu tartışma, dönemin ileri gelen mantıkçısı Ebu Bişr Mettâ el-Mantıkî ile gramer ve fıkıh bilgini Ebu Said es-Sirafî (Seyrafî) arasında yapılmıştır.

Mettâ ve Sirafî tartışmasından sonra önemli bir tartışma da, müspet bilimlerde temayüz etmiş olan Birunî ile hekim ve filozof olarak ünlenen İbn Sina arasında meydana gelmiştir. Bu tartışmanın önceki tartışmadan farkını şöyle belirtebiliriz: Bağdat Tartışması önceden belirlenmiş ve taraflar ona göre hazırlık yaparak tartışmaya gelmişlerdir. İbn Sina-Birunî tartışmasının ise önce sözlü olarak başlamak suretiyle altyapısı oluşturulmuş, daha sonra da iki tarafın mektuplaşması suretiyle kayda geçirilmesi sağlanmıştır.

Birunî ile İbn Sina arasındaki tartışmadan sonra önemli bir tartışmanın daha yaşandığını görüyoruz. İbn Bâcce ile İbn Sîd el-Batalyevsî gibi Endülüs'ün ilk filozofları arasında yapılan bu tartışma, Zaragoza kentinde yapılmış olduğu için tarihe "*Zaragoza Tartışması*" olarak geçmiştir.

İbn Sina ile Birunî arasındaki tartışmayı daha geniş olarak ele alacağımız için öncelikle diğer iki tartışma hakkında kısa bir bilgilendirme yapmanın, düşünce tarihimizdeki bilimsel ve felsefî tartışmalara dikkat çekmesi bakımından faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.1. BAĞDAT TARTIŞMASI

Ebu Bişr Mettâ el-Mantıkî ile Ebu Said es-Sirafî (Seyrafî) arasında 932 yılında vezir İbn el-Furât'ın huzurunda "*gramerin mi yoksa mantık ilkelerinin mi daha üstün olduğu*" temalı uzun bir tartışma yaşanmıştır. Bağdat'ta yapıldığı için tarihe "*Bağdat Tartışması*" olarak geçen bu tartışma, Ebu Hayyân et-Tevhidî tarafından kayda geçirilmiştir.[1] Ancak bu münakaşa, başladıktan bir müddet sonra bazı dinî ve millî farklılıkların öne çıkartılması yüzünden tartışma boyutundan çıkarak mücadeleye doğru evrilmiştir. Şöyle ki kendisi bir Hristiyan olan Ebu Bişr Mettâ, Sirafî ve tartışmaya gözlemci olarak katılanlar tarafından Arapçayı Grekçe kadar bilmemekle suçlanır. Tartışmanın temel konusu dil ve mantık üzerine kurgulandığı için münakaşa bu yörüngede cereyan eder. Tartışma, dil ve mantık bağlamında günlerce devam ettikten sonra heyet kararını açıklayarak Sirafî'nin galibiyetine karar verir. Bu karara sadece vezir değil, mecliste hazır bulunan dinleyiciler de çok sevinirler.[2]

Bağdat Tartışması'yla ilgili farklı kişiler tarafından değişik değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan biri olan Alain de Libera'nın iddiasına göre sonucu önceden belli olan bu tartışmanın üzerinde fazla konuşulmaya değer bir yanı yoktur. Çünkü vezir de dâhil olmak üzere mecliste hazır bulunan herkes tartışmanın galibinin kim olacağını zaten biliyordu.[3]

1.2. ZARAGOZA TARTIŞMASI

XII. asırda Endülüs'ün Zaragoza kentinde İbn Sîd el-Batalyevsî ile İbn Bâcce arasında, gramerle ilgili bir konu hakkında yapıldığı iddia edilen bu tartışma tarihe "*Zaragoza Tartışması*" şeklinde geçmiştir. Bazı kaynaklarda nakledildiğine göre İbn Bâcce bir gün Gırnata Camii'ne gider. Bu sırada camide öğrencilerine gramer dersi veren bir hocayla karşılaşır. İbn Bâcce'nin içeri girdiğini gören öğrenciler, onunla alay etmeye başlarlar. Bu sırada tartışmaya gramer dersi vermekte olan hoca da dâhil olur. Bunun üzerine sert ve küçük düşürücü ifadelerin de kullanıldığı bir tartışma meydana gelir.[4] Bazı kaynaklara göre gramerci olarak bahsedilen bu kişi, Endülüs'ün meşhur dil bilgini İbn Sîd el-Batalyevsî'dir. Yine bazı kaynaklara göre bu iki filozofun arası bir türlü düzelmemiş ve hatta işi birbirlerinden resmi olarak şikâyetçi olacak kadar ileri götürmüşlerdir. [5]

---

[1] Tartışma hakkında geniş bilgi için bkz., Osman Bilen, "Ebû Bişr Mattâ ile Ebû Sa'îd es-Sîrâfî Arasında Mantık ve Gramer Üzerine Bir Tartışma", *İslâmiyât*, 2004 c.7, sy.2, ss. 155-172; D.S. Margoliouth, "The Discussion Between Abu Bishr Matta and Abu Sa'id al-Sirafi on the Merits of Logic and Grammar", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1905, ss.79-129.

[2] Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, İstanbul, 1998, s. 192-94.

[3] Alain de Libera, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Ayşe Meral, İstanbul, 2005, s. 91-93.

[4] Tartışma ile ilgili geniş bilgi için kz., Ahmed b. el-Makarrî et-Tılmsanî, *Nefhu't-tîb min gasni'l-Endülüs*, tahk. İhsan Abbas, Beyrut, 1900, 3/373-74. Aynı olayı Muhammed Sagir Hasan el-Masumî de anlatmaktadır. Bkz., Masumî, "İbn Bâcce", *İslam Düşüncesi Tarihi,* ed. M.M. Şerif, çev. İlhan Kutluer, İstanbul, 1990, 2/127.

[5] Libera, *Ortaçağ Felsefesi,* s.143; Yaşar Aydınlı, *İbn Bâcce'nin İnsan Görüşü*, İstanbul, 1997, s. 26.

2. İBN SİNA - BİRUNÎ TARTIŞMASI

İslam düşüncesinde yapılan önemli tartışmalardan biri de iki büyük Türk bilgini ve filozofu olan İbn Sina ile Birunî arasında yaşanmıştır. Kronolojik olarak Bağdat Tartışması ile Zaragoza Tartışması arasında yer alan bu tartışma, daha sonra Gazalî tarafından başlatılacak olan "tehâfüt" geleneğinin de öncüsü olarak görülebileceği için ayrı önem arz etmektedir.

Tartışmaya geçmeden önce İbn Sina ile Birunî'nin yaşadığı dönemin siyasi ve bilimsel özellikleri, her iki şahsiyetin tanışmaları, bilimsel metotları ve birbirine benzer özelliklerine kısaca değinmek, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2.1. İBN SİNA VE BİRUNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

İbn Sina ve Birunî'nin yaşadığı dönem, Türk-İslam dünyasında siyasî bir çalkantının yaşandığı ve bunun sonucu olarak da istikrarın tam anlamıyla sağlanamadığı bir dönem olarak görülmektedir. Bu dönemde Gazneliler, Harezmşahlar, Büveyhîler, Samanoğulları, Buhara ve Kâkeveyh (Kâkûye) Emirliği gibi birçok devlet ve emirlik bulunmaktaydı. Aralarında siyasî olarak birlik oluşturamayan bu devlet ve emirlikler genelde birbiriyle mücadele halinde idiler. Zaman zaman aralarında savaşlar çıkmakta ve bunun sonucu olarak bazen münferit bazen de kitleler halinde göçler yaşanmakta idi. Bu durumdan ilim adamları da etkilenmişler ve onlar da çoğu kere yer değiştirmeye mecbur kalmışlardır. Benzer sebeplerden dolayı İbn Sina ve Birunî gibi birçok önemli şahsiyet de değişik bölgeleri dolaşmak zorunda kalmışlardır. Onların dolaştığı Buhara, Belh, Gazne, Cürcan, Hemedan, Harezm, Re'y ve Kazvin gibi kentler aynı zamanda dönemin ticaret, ilim, kültür ve sanat merkezleri olarak da bilinmektedir.[6]

İbn Sina ve Birunî'nin yaşadığı bu dönem daha önce Farsça, Süryanice, Hintçe ve özellikle de Yunanca dillerinden yapılan çevirilerin de etkisiyle yeni eserlerin meydana getirildiği bir dönem olarak bilinmektedir. Örneğin Türkistan bölgesinde hüküm süren Samanoğulları ile Batı İran ve Irak coğrafyasına hâkim olan Büveyhîler, kendi ülkelerinde felsefî ve bilimsel gelişmelerin önünü açmak için uygun bir ortam hazırlamışlardı. Bu dönemde felsefede Ebu Bekir Zekeriyya Razî, Farabî ve İbn Sina gibi dünya çapında filozoflar yanında Birunî gibi yaşadığı çağa adı verilecek kadar değer verilen[7] bilim adamları da yetişmiştir. Yine bu dönemde Rey, Horasan, Hamedan, Belh ve İsfahan gibi kentlerde muhteşem kütüphaneler bulunmaktaydı.[8]

2.1.1. Tanışmaları

Değişik kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre İbn Sina ile Birunî'nin nasıl tanıştıklarına dair iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilkine göre İbn Sina ile Birunî Cürcan'da tanışmışlardır. Bu görüşü ileri sürenlerin iddiasına göre Cürcan hükümdarı Kabûs İbn Veşmgîr, 1000 yılının başlarında Türkistan bölgesinde bulunan bütün ilim adamlarını sarayına davet etmişti. Davetliler arasında Birunî ve İbn Sina gibi dönemin iki önemli siması da yer almaktaydı. Hükümdarın davetine icabet etmeleri sonucu Birunî ile İbn Sina başta olmak üzere çok sayıda ilim adamı Cürcan'da bir araya gelerek birbirleriyle tanımıştır.[9]

---

[6] Günay Tümer, "Bîrûnî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, c.2, s. 206-207.

[7] Birunî hakkındaki araştırmalarıyla bilinen Georges Sarton, Birunî'nin yaşadığı on birinci yüzyılı "Beyrunî Çağı" olarak adlandırmıştır. Ona göre Birunî Orta Çağda yetişmiş bilim adamları arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bkz., Küyel, Mübahat Türker, "Beyrûn'nin İbn Sina'ya Sormuş Olduğu On Soru ve Almış Olduğu Karşılıklar", *Beyruni'ye Armağan*, TTK Yayınları, haz. Aydın Sayılı, Ankara, 1974, s. 113.

[8] Tümer, "Bîrûnî", s. 206-209; Ömer Mahir Alper, "İbn Sînâ" *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1999, c.20, s. 319-322.

[9] Ian Whitaker, "Bîrûnî Çalışmalarının Bugünkü Durumu: Bir İnceleme ve Bibliyografya" çev. Fazıl Kızıl, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,2011,* c.20, sy.1, s. 262; Tümer, "Bîrûnî", s. 212; Hüseyin Gazi Topdemir, "Çok Yönlü Bir Bilgin: Birûnî", *Bilim ve Teknik*, Aralık 2010, s. 84.

İbn Sina ile Birunî'nin tanışmaları ile ilgili diğer bir iddia ise iki bilim adamının Harezm'de tanıştıkları şeklindedir. 1004 tarihinde gerçekleştiği ileri sürülen bu buluşma, Harezmşah emiri Ali b. Me'mun vasıtasıyla olmuştur. Ali b. Me'mun da tıpkı Kabûs İbn Veşmgîr gibi bölgedeki ilim insanlarını sarayına davet etmiştir. Birçok ilim adamı gibi İbn Sina ve Birunî de emirin kendilerine yapmış olduğu teklifi kabul etmek suretiyle Harezm'e gelerek hükümdarın sarayına yerleşirler. Yaşadığı dönemin en tanınmış iki siması olan Birunî ile İbn Sina, ilk kez bu şekilde tanışma imkânı bulmuş ve ilerleyen zamanlarda fizik, astronomi ve felsefe başta olmak üzere birçok bilimsel konuda yapılacak olan tartışmaların zeminini hazırlamışlardır. Aynı dönemde İbn Miskeveyh, Ebu Nasr el-Irakî, İbnü'l-Hammar ve Ebu Sehl el-Mesihî gibi önemli şahsiyetler de Ali b. Me'mun'un sarayında bir araya gelerek tanışmışlardır.[10]

2.1.2. Felsefî Birikimleri

Bu başlık altında İbn Sina'dan ziyade Birunî'nin felsefe ile olan ilgisinden bahsetmek daha yerinde olacaktır. Çünkü İbn Sina zaten filozofluğu ile meşhur olduğu için onun felsefe ile olan ilgisine değinmek tabiri caizse malum-u ilam olmaktan öteye geçmeyecektir. Birunî'ye gelince o, her ne kadar bilim adamı olarak ünlense de kendisini aynı zamanda bir filozof olarak kabul etmemiz mümkündür. Gerçi kendisine bir tek ünvan verilecek olsa, bu ünvanın filozofluk değil bilim adamlığı olması daha gerçekçi olacaktır. Ancak onun bilim adamlığı ile filozofluğunu birbirinden ayırmak da pek doğru olmasa gerektir. Çünkü Birunî, felsefî bilgi ile bilimsel bilgiyi birbiriyle bağdaştırmayı başaran ender şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmektedir.[11]

Birunî'den günümüze onun felsefi yerini tayin etmemize yardımcı olabilecek nitelikte bir eserinin kaldığını söyleyemiyoruz. Ayrıca Birunî, İbn Sina gibi bir ekole sahip olmamasının yanında, kendisi hakkında bazı bilgilerin elde edilebileceği öğrenciler de yetiştirmemiştir. Kendisinden geriye konumuzla alakalı diyebileceğimiz "*Tahkiku ma li'l-hind*" ve "*el-Asaru'l-bakiye*" gibi birtakım eserler kalmıştır. Bu eserlerde onun bazı felsefi meselelere değindiğine ve bazı hususlarda ise cevaplandırması isteğiyle İbn Sina'ya sorular yönelttiğine dair ifadelere rastlanmaktadır. Ancak tamamı felsefeye dair hiç bir eser kaleme almamasından hareketle Birunî'yi kimi araştırmacılar filozof olarak kabul etmedikleri için onun felsefi meselelere müdahalesini de yersiz görmüşlerdir.

Yapmış olduğumuz araştırmalara göre Birunî, hiçbir eserinde doğrudan felsefi meselelere girmemiştir ve belki de girmemesi gerekiyordu. Ancak çağımızda bir grup araştırmacı bunun aksini düşünmektedirler. Bunlardan biri olan Whitaker, Birunî'yi kendi çağdaşlarından daha önde olan bir filozof olarak kabul etmektedir. Zira Birunî, diğerlerinin aksine Aristocu felsefe ile tatmin olmamış ve bu sebeple de hiç kimsenin cesaret edemediği bir işi başarmış yani Aristo felsefesini eleştirip ona itiraz eden biri olarak ortaya çıkmıştır.[12]

Birunî'nin felsefede yüksek bir makama sahip olmamasının onun değerini hiçbir biçimde azalttığını söyleyemeyiz. Çünkü Birunî'nin değeri, onun felsefi düşünceleri nedeniyle değil, bilim olarak adlandırılan icat ve araştırmalarından dolayıdır. Murtaza Mutahharî'ye göre, Birunî'nin felsefeye dair soruları kendisinden epeyce küçük olduğu için "*faziletli bir genç*" olarak tavsif ettiği İbn Sina ile tartışmış olması, onun felsefi birikimini göstermesi bakımından önemlidir. Gerçi o, hemen her bilim dalı ile ilgili otorite derecesinde olmasa da önemli ölçüde ilgilenmiştir. Bu bakımdan Birunî tam anlamıyla bir araştırmacıdır.

[10] Topdemir, "Çok Yönlü Bir Bilgin: Birûnî", s. 84.
[11] Aydın Sayılı, "Doğumunun 1000'inci Yılında Beyruni," *Beyruni'ye Armağan*, haz. Aydın Sayılı, TTK Yay, Ankara, 1974, s. 34.
[12] Whitaker, "Bîrûnî Çalışmalarının Bugünkü Durumu", s. 277 vd.

Hal tercümesinden anladığımıza göre Birunî, eğer bir fıkıhçı ile karşılaşırsa onunla bir fıkıh meselesini konuşacak kadar donanımlı, başka bir bilim insanı ile karşı karşıya geldiğinde ise onunla da o bilim üzerine konuşacak kadar bilgi ve merak sahibi biri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.[13]

2.1.3. Yöntemleri

Kimi bilim tarihi araştırmacılarına göre Birunî, daha çok Eflatun ve Epikür gibi filozofların metodunu kullanarak felsefe yapan Ebu Bekir Zekeriyya er-Razî tarzındaki filozofluğu benimseyen bir bilim adamıdır. Bundan dolayı olsa gerek, Razi'nin eserlerinin fihristine dair bir risale kaleme almıştır.[14] Birunî'nin Epikürcülüğü ile ilgili meselede ise Muhammed Abdülhamid el-Hamed gibi araştırmacıların ileri sürdüğü ve tıpkı Epikür gibi Birunî'nin de hazcılık anlayışını benimsediği şeklinde bir görüş bulunmaktadır. Onların benimsediği bu hazcılık, bedenî zevklerden ziyade aklın tadacağı entelektüel bir hazcılık olarak değerlendirilebilir. Bu bakımdan bilgideki haz, fizyolojik bir kavramdan akılsal bir gerçekliğe geçme olarak tanımlanabilir. Bu yöntemin Birunî'ye Hind ya da Yunan düşüncesinden geçmiş olması da mümkündür. Birunî'nin bu metodu, aynı zamanda onun bilgi metodunu da göstermesi bakımından önemlidir. Zira Birunî için duyu verisi, bütün bilgilerin temelidir. Daha sonra duyulardan hâsıl olan bilgi akılda surete bürünür ve böylece akılsal bir haz elde edilir. İşte bu haz, beden olan maddenin hazzı olmayıp ruhun hazzıdır.[15] Birunî'nin hazcılığını bu bağlamda Farabî'nin "en yüce mutluluk" (es-saadetü'l-kusvâ) anlayışına benzetebiliriz.

Birunî'nin bilimsel araştırmalarındaki metodunun daha çok deneysel ve tümevarımcı olduğu söylenebilir. Buna karşın İbn Sina'nın ise kıyası temel alarak tümdengelim yöntemini seçmek suretiyle Aristocu bir metot izlediğini görmekteyiz. Bilim tarihçisi Esin Kahya'nın belirttiğine göre İbn Sina, filozofluğu yanında aynı zamanda bilgiyi çok iyi sistematize eden ve çok iyi sınıflandıran bir bilim adamı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Onun bu yönünü özellikle "*el-Kânûn fi't-tıb*" adlı eserinde görmek mümkündür. İbn Sina'nın bu eserinde konuları çok titiz bir şekilde incelemeye tabi tuttuktan sonra belli bir sisteme göre sınıflandırdığı hemen dikkat çekmektedir.[16]

Birunî ile İbn Sina'nın farklı yöntem kullanmalarının sebebini, her birinin uzmanlık alanının farklı oluşunda aramak gerekir diye düşünüyoruz. Şöyle ki Birunî, bilimsel çalışma alanı gereği deneysel ve tümevarım metotlarını kullanmıştır. Çünkü her bilimimin kullanabileceği yöntem sayısı aşağı yukarı bellidir. Birunî de bunlardan belli başlı olanlarını seçerek bilim yapmıştır. İbn Sina ise daha çok metafizik ile ilgilendiği için tümdengelim yöntemine başvurmuştur. Bu arada şunu da önemle belirtmeliyiz ki Birunî deneysel ve tümevarım yöntemlerini kullanırken kıyasi metodu tümüyle reddetmiş değildir. Aynı şekilde İbn Sina da kıyas ve tümdengelim yöntemini tercih etmekle birlikte deney metodunun da tamamen temelsiz ve eğreti olduğunu belirtmemiştir. İbn Sina'nın bazı konularda araştırma yaparken o alana ait yöntemleri kullandığına dair ipuçlarını bizzat kendi eserlerinde görmek mümkündür. Örneğin o, tabiat bilimleri ve özellikle tıp alanında elde ettiği sonuçları, deney ve tümevarım metotlarını kullanarak gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Birunî de İbn Sina'nın ihtisas sahasına giren problemleri ele aldığı zaman onun kullandığı yöntemleri kullanmıştır.

[13] Murtaza Mutahharî, *Felsefe Dersleri* (1), çev. Ahmet Çelik, İstanbul, 1995, s. 69-72.
[14] Muhammed Abdülhamid el-Hamed, *Hayatü'l-Beyrûnî*, Dımaşk, 2000, s. 36.
[15] Franz Rosenthal, "Beyrûnî'nin Bilgi Kuramı", çev. Mübahat Türker Küyel, *Beyrûnî'ye Armağan*, haz. Aydın Sayılı, TTK Yay, Ankara 1974, s. 162-63.
[16] Esin Kahya, "İbn Sînâ ve Onun Bilim Anlayışının Sistematik Açıdan Değerlendirilmesi", *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu*, ed. Mehmet Mazak Nevzat Özkaya, İBB Yayınları, İstanbul, 2009, s. 19.

Görüldüğü gibi her iki şahsiyetin bilgi elde etmede niçin farklı yöntemler kullandıklarını, onların şahsi tercihlerinde değil ilgilendikleri alana ait metot farklılığında aramak gerekir. Şöyle ki herhangi bir konu üzerinde çalışma yaparlarken Birunî'nin deneysel ve tümevarım yöntemini İbn Sina'nın ise aynı konuda kıyasi ve tümdengelim yöntemini kullanmış olduğu tespit edilseydi, o zaman bunların iki farklı metoda sahip olduğunu söylememiz mümkün olurdu.[17] Hâlbuki her iki şahsiyetin ilgi duydukları alan gereği, bilgi elde etmek için kullandıkları yöntemler de doğal olarak farklı yöntemler olacaktır. Bu husta Esin Kahya'nın şöyle bir tespitine dikkat çekmek istiyoruz: "*Genel olarak bu bilimsel tartışmalar değerlendirildiğinde, İbn Sînа'nın felsefi yönü ve mevcut felsefe bilgisine hâkimiyeti dikkat çekmektedir. Birunî, İbn Sînа'nın genel geçer hükümleri temele alarak değerlendirmeler yaptığını iddia etmektedir ki, bu genel olarak İbn Sînа'nın bütün çalışmaları değerlendirildiğinde de belirlenmektedir. Nitekim İbn Sînа bunu kendisinin sistemli bir eğitim almasına bağlarken, Birunî'nin tek tek olgulara takıldığını, genel geçer hükümleri gözden kaçırdığını iddia etmektedir. Bu konuda Birunî ile uyuşmaktadır. Çünkü Birunî de aynı şekilde İbn Sina'nın sistemli bir eğitim görmesine bağlayarak, onları aşamadığını, klasik bilgiye bağımlı olduğunu iddia etmektedir. Kendisi ile ilgili olarak ise, kendisinin deney ve gözleme önem verdiğini, dolayısıyla da tek tek olguların onun için önemli olduğunu iddia etmektedir.*"[18]

2.1.4. Birunî-İbn Sina Arasında Genel Bir Karşılaştırma

İlk bilimsel başarılarını çok küçük yaşlarda elde etmelerinden dolayı Aydın Sayılı'nın "*harika çocuklar*"[19] şeklinde iltifatta bulunduğu Birunî ile İbn Sina arasında bir karşılaştırma yapmak çok kolay bir iş olmadığı gibi belki doğru da olmayabilir. Şayet her ikisi de aynı alanda uzman olmuş olsalardı belki bir karşılaştırma yapmak daha kolay olurdu. Ancak böyle bir durum söz konusu olmadığı için yapılacak bir karşılaştırma çok sağlıklı bir sonuç vermeyebilir. Üstelik bu iki şahsiyet arasında karşılaştırma yapabilmek, hem İbn Sina'yı hem de Birunî'yi bütün yönleriyle çok iyi tanımayı gerektirir. Yine de bilim ve felsefenin zirvesini temsil etmelerinden dolayı ikisi arasında bir karşılaştırma yapmanın zor olsa da imkânsız olmadığını söyleyebiliriz. Zira geçmişte Birunî ve İbn Sina'nın bilimsel özelliklerine vakıf olduğu için onlar hakkında bazı değerlendirmelerde bulunduğu ileri sürülen Nasıruddin Tusî gibi birkaç kişinin olduğu bilinmektedir.[20] Ancak onların ağırlıklı olarak hangi konu üzerinde durdukları ve nasıl bir sonuca vardıkları da henüz netleşmiş değildir. Bütün bunlara rağmen yine de küçük bir karşılaştırma yapmanın her iki bilim ve felsefe insanını daha iyi tanımak açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

İbn Sina ile Birunî arasında yapacağımız ilk karşılaştırma her ikisinin uzmanlık alanı ile ilgilidir. Bilindiği gibi İbn Sina, mantık, dil, astronomi, musiki ve fıkıh gibi farklı ilimlere ilgi duymasına rağmen fizik, metafizik ve tıp ilimlerinde tartışılmaz bir seviyeye ulaşmıştır. Birunî'nin ihtisas alanı ise astronomi, kimya, matematik, tarih, coğrafya ve dinler tarihi gibi ilimler üzerinedir. Ayrıca Birunî, İbn Sina'nın bilmediği bir kaç dili de öğrenmek suretiyle ilgi alanını oldukça geniş tutmuştur.

İbn Sina ile Birunî arasındaki bir başka fark da şöhret konusundadır. Şöyle ki İbn Sina yaşadığı dönemden itibaren şöhretini hiç yitirmemiş ender şahsiyetlerden biridir. Nitekim onun adı efsanevi bir şahsiyet ve "devasa" biri olarak dilden dile ve bölgeden bölgeye dolaşmaktaydı. Buna karşın Birunî yaşadığı dönemde İbn Sina kadar tanınırlığa sahip biri değildi. O ancak asırlar sonra yavaş yavaş tanınmaya başlandı. Bu konuda ilk ciddi çalışmaların müsteşrikler tarafından yapıldığını görmekteyiz. Bazı müsteş-

[17] Mutahharî, *Felsefe Dersleri (1)*, s. 72-75.
[18] Kahya, 'İbn Sînâ ve Onun Bilim Anlayışının…", s. 18.
[19] Sayılı, "Doğumunun 1000'inci Yılında Beyrunî," s. 17.
[20] Sayılı, "Doğumunun 1000'inci Yılında Beyrunî," s. 75.

rikler Birunî'yi İslam dünyasının ve hatta kendi asrının en büyük bilimsel şahsiyeti olarak kabul etmekte ve onu İbn Sina'dan önde birisi olarak saymaktadırlar.[21]

Murtaza Mutahharî, biraz önce verdiğimiz bilgilere küçük bir itirazda bulunmakta ve Birunî'nin yakın dönemlere kadar tanınmadığı buna karşın İbn Sina'nın bilinmeyen hiçbir yönünün kalmadığı şeklindeki kanaate katılmadığını belirtmektedir. Ona göre Birunî gibi İbn Sina da bütün yönleriyle tanınmamıştır. Mutahharî kendisinin İbn Sina'nın mantık ve felsefesine dair bir kaç esaslı araştırma yapmasına rağmen onun felsefe ve mantığı hakkında hala bazı meçhullerinin varlığından bahsetmektedir.

İbn Sina ile Birunî arasındaki bir diğer farklılığı da şöyle belirtebiliriz: Birunî'nin kendi ihtisas alanındaki başarısı, İbn Sina'nın kendi ihtisas alanındaki başarısından daha önde gelmektedir. Şöyle ki birincisi yani Birunî, yaklaşık seksen yıl sakin, debdebesiz ve deyim yerindeyse mutlu bir yaşam sürmüş, bilim dışında kendisine ayak bağı olabilecek hiçbir iş ve uğraşa sahip olmamıştır. Nitekim Birunî'nin bütün yıl neredeyse hiç tatil yapmadan çalışmak suretiyle sürekli inceleme ve araştırmalarda bulunduğu söylenmektedir. Hâlbuki İbn Sina için durum daha farklıdır. İbn Sina, Birunî'den hem daha az (57 yıl) hem de macera ve kimi zaman da tehlikelerle dolu bir yaşam sürmüştür. Bir müddet siyasete de atılmak suretiyle zamanının önemli bir kısmını devlet işlerine sarf etmiştir. Kendisi de bilimsel çalışmalara yeterince zaman ayıramamaktan şikâyet etmektedir. Bu hususta İbn Sina'nın hal tercümesini nakletmiş olan meşhur öğrencisi Ebu Ubeyd Cüzcanî özellikle şu bilgiyi vermektedir: İbn Sina "*eş-Şifa*" adlı eserini telif ederken gündüzleri vakit bulamadığı için biz sadece geceleri onun huzuruna gidiyorduk ve o ancak o zaman eserini yazabiliyordu.[22] Bunlara ilaveten İbn Sina'nın eğlenceye düşkün olup zamanının bir kısmını bu tür şeylerle geçirmiş olduğu da çok konuşulan bir durumdur.

Bütün bunlara rağmen İbn Sina'nın oldukça macera ve uğraşla dolu kısa yaşantısına bu kadar eseri nasıl sığdırabildiğine hayret etmemek elde değildir. Mutahharî'nin iddiasına göre eğer İbn Sina hayatının önemli bir kısmını yöneticilik ve eğlenceyle geçirmeyip aynı zamanda en az Birunî kadar yaşasaydı belki de tarihin en şaşırtıcı bilimsel şahsiyeti olurdu.[23]

3. İBN SİNA-BİRUNÎ TARTIŞMASINA DAİR KAYNAKLAR

Yaptığımız araştırmalara göre İbn Sina ile Birunî arasındaki çekişmeyi ele alan üç farklı risale bulunmaktadır. Her üçü de İbn Sina tarafından kaleme alındığı ileri sürülen risalelerin birincisinde l7 soru, ikincinde l0 soru ve üçüncüsünde ise 8 soru bulunmaktadır. Söz konusu risalelerde soruların akabinde cevaplar da yer almaktadır. Bu risaleler üçü bir arada olarak ilk defa Kahire'de l9l7 (h. l335) yılında basılmış olan "*Camiu'l-bedayi"* adlı mecmuada (ss. 119-151) yer almıştır. İkinci ve üçüncü risale Hilmi Ziya Ülken tarafından İstanbul'da l952 yılında "*İbn Sina Risaleleri -II*" (ss. 2-36) adlı eser içinde yeniden yayımlanmıştır.

Ülken, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan farklı bir nüsha (no: l458, v. 277-283) ile biraz önce bahsettiğimiz risalelerin Kahire baskısı arasında bir karşılaştırma yapmıştır. İkinci ve üçüncü risalelerde İbn Sina'nın cevaplarına Birunî'nin yönelttiği itirazlar da yer almaktadır. Bu iki risale, daha sonra Seyyid Mehdi Muhakkik tarafından Tahran'da l972 yılında "*Birunî ve İbn Sina*" (*el-Es'ile ve'l-ecvibe*) başlığı altında yeniden basılmıştır. Muhakkik, eserini önceki iki baskı yanında İstanbul Üniversi-

[21] Bkz., Küyel, "Beyrûn'nin İbn Sina'ya Sormuş Olduğu On Soru," s. 113.
[22] İbnü'l-Kıftî, *Tarihu'l-Hükemâ*, nşr. Julius Lippert, Leipzig,1903, s. 420.
[23] Her iki şahsiyet hakkında karşılaştırma için bkz., Mutahharî, *Felsefe Dersleri* (1), s. 72-74.

tesi ile Leiden (no: l84) nüshalarını da inceledikten sonra bazı ilavelerde bulunmak suretiyle hazırladığını belirtmiştir.

Mehdi Muhakkik'in yaptığı Tahran baskısı, Birunî'nin İbn Sina'ya sormuş olduğu sorular, bu sorulara İbn Sina tarafından verilen cevaplar ile Birunî'nin bu cevaplara yeniden yönelttiği itirazları da içine almaktadır.(s. 5l-58). Eserde aynı zamanda Ebu Said Ahmed b. Ali'nin (?) Birunî'nin itirazlarına karşı kaleme aldığı reddiyeye de yer verilmiştir (s. 59-87). Mehdi Muhakkik, bu çalışmasında "*Meclis-i Şuray-ı Milli*" kütüphanesinde bulunan iki nüshayı daha incelemiştir: Bu nüshalardan birincisi, 599 numarada kayıtlı olan ve 1175 (h. 570) yılında istinsah edilen nüsha olup "M" harfiyle rumuzlandırılmıştır. Diğer nüsha ise l968 numarada kayıtlı nüsha olup "T" harfiyle rumuzlandırılmış nüshadır. Bu nüsha da 1890 (h. 1308) tarihinde Mirza Tahir Tenkâtbenî tarafından kaleme alınmıştır.

Mehdi Muhakkik'in yayımladığı eser üzerinde incelemelerde bulunan Muhammed Tancî, bu risalelerin olumlu yönlerini şöyle belirtmektedir:

* Bu baskı, önceki baskılardan daha titiz yapılmıştır.

* Naşir, bu iki risalenin Arapça metin yanında ilave olarak Farsça ve İngilizce özet şeklinde tercümeler de eklemiştir.

Tancî, Muhakkik'in bu baskısında gördüğü bazı kusurlara ise şöyle değinmektedir:

* Her risalede ve ayrıca Birunî'nin itirazlarını içeren metinlerde birçok kelime doğru bir biçimde okunamadığı için maksadın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

* Metin, numara verilmek amacıyla paragraflara ayrılırken, düzenli bir sistem oluşturulamamıştır

* Birunî'nin İbn Sina'ya yönelttiği bazı itirazlara metinde yer verilmemiştir.

Tancî, yukarıdaki nüshalardan da yararlanarak İbn Sina ile Birunî arasındaki tartışmaya değinen tahkikli yeni bir nüsha oluşturmuştur. Bu tahkik, yukarıdaki nüshalar yanında ayrıca şu nüshalara da dayanmaktadır:

1) B = Bursa Hüseyin Çelebi Kütüphanesi'nde 1194 numaralı "*Mecmu'a min resa'il-i İbn Sina*" adlı mecmuada yer alan nüsha. Bu mecmuanın tamamı 1277 (h. 675) yılında yazılmış olup ihtiva ettiği metin genellikle doğrudur. Eserin 86v – 94z varakları arasında iki risale bulunmaktadır. Bunlardan ikinci risale, Tancî'nin yazdığı esere kaynaklık teşkil etmiştir. Eserde yer alan diğer risale ise Kahire, İstanbul ve Tahran'da farklı tarihlerde basılmış olan risaledir. Her iki risalenin haşiye kısmında, Birunî'nin İbn Sina'ya yönelttiği itirazlar, İbn Sina'nın vermiş olduğu cevapların karşısında yerleştirilmiştir.

2) M = İstanbul Üniversitesi nüshası.

3) S = Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunan 4853/l7 nolu nüsha.

4) L = Leiden nüshası.

5) R = Tahran nüshası.

6) T = Kahire nüshası.

Tancî kendisinin kaleme aldığı eserin, yukarıda belirtilen nüshalar ile Bursa ve Tahran nüshalarına dayandığını da belirtmektedir.[24] Tancî'den sonra Birunî ve İbn Sina arasındaki tartışmaları inceleyen diğer iki çalışma ise M. Türker Küyel ile Ayetullah Murtaza Mutahharî tarafından kaleme alınmıştır.[25]

[24] Muhammed Tancî, "Beyrûnî'nin İbn Sina'ya Yönelttiği Bazı Sorular, İbn Sina'nın Cevapları ve Bu Cevaplara Beyrûnî'nin İtirazları", *Beyruni'ye Armağan*, haz. Aydın Sayılı, TTK Yay, Ankara, 1974, s. 231-234.

[25] Bkz., Mübahat Türker Küyel, "Beyrûnî'nin İbn Sina'ya Sormuş Olduğu On Soru," s. 113-19; Mutahhari, *Felsefe Dersleri* (1), s. 63-69.

Küyel'in verdiği bilgilere göre Birunî ile İbn Sina arasındaki yazışmalar hakkında, "*On Sorunun Karşılıkları*" adlı İstanbul'daki birçok kütüphanede yazma nüshaları bulunan küçük bir yapıt sayesinde haberdar oluyoruz. Bu yazmalar çoğunlukla "*Bize sorulmuş olan on sorunun işte karşılıkları.*" şeklinde bir cümleyle başlamaktadır.

Birunî ile İbn Sina tartışmasına dair bir başka eser ise İbn Sina'nın yapıtlarını içinde bulunduran Ayasofya'daki yazma bir dergide (no: 4853) bulunmaktadır. Derginin sonunda ise şöyle bir notun yer aldığını Küyel'den öğrenmekteyiz: "*Şeyh İbn Sina der ki, bu yapıt sorularına karşılık olmak üzere Birunî için yazılmıştır.*" İbn Sina'ya ait olduğu ileri sürülen 4829 numaralı başka bir yazmada ise böyle bir not bulunmamaktadır. Bu iki nüshayı karşılaştıran Küyel, nüshaların birinin kenarında yer alan notlardan hareketle bu soruların Birunî tarafından sorulduğunu ileri sürebilmek için elimizde açık, kesin ve yeterli bir kanıt bulunmamaktadır.[26]

4. BİRUNÎ'NİN İBN SİNA'YA YÖNELTTİĞİ SORULARIN SAYISI HAKKINDA

Kimi araştırmacılara göre Birunî ile İbn Sina arasında müzakere edildiği kesin olan meselelerin sayısı on sekiz olup tamamında sorular Birunî tarafından sorulmuş ve İbn Sina tarafından cevaplandırılmıştır. Soru-cevap şeklinde geçen bu tartışmaların ele alındığı bazı eserlerin nüshaları dünya kütüphanelerinde mevcuttur. Bu on sekiz sorudan on tanesi Birunî tarafından Aristoteles'in "*el-Sema ve'l-âlem*" adlı kitabına karşı yapılan eleştiri ve itirazlardan oluşmaktadır. Diğer sekiz soru ise Birunî'nin bizatihi zihninde icat ettiği ve İbn Sina'ya anlatıp ondan görüşünü istediği konuları ihtiva etmektedir.

İki şahsiyet arasındaki soru ve cevapların tamamı yazılı olarak gerçekleşmiş olup büyük bir bölümü tabiî ilimler ve astronomiye, kalan kısmı da felsefeye ilişkindir. İbn Sina bu sorulara on sekiz adet cevap yazmıştır. Çoğu yerde Birunî, İbn Sina'nın cevaplarına itiraz etmiş, kimi zaman bu itirazlar işin sertlik noktasına kadar gelmesine sebep olmuştur.

Mutahharî'nin iddiasına göre bu iki büyük sima arasında geçen soru ve cevapların on sekizden fazla olma ihtimali yüksektir. Nitekim Yahya Mehdevî de bazı tarihi karinelere bakarak Birunî'nin sorularının on sekiz mesele ile sınırlı olmasının uzak bir ihtimal olacağını kabul etmektedir. Mutahharî'nin naklettiğine göre Mehdevî bu konuda biraz şüpheci bir yaklaşımda bulunarak her iki şahsiyet arasındaki tartışmada sorulan soru ve cevapların sayısının tam olarak belirlenmesinin zor olduğuna kanaat getirmiştir. Hatta Mehdevî'ye göre Birunî ile İbn Sina arasında birkaç kez yazışma olmuş olabilir.[27]

Hilmi Ziya Ülken tarafından Türkiye'de neşredilen "*Resâil-i İbn Sina-2*" adlı eserde ise Birunî'nin İbn Sina'ya yönelttiği on altı soru ve bu sorulara İbn Sina tarafından verilen cevaplar yer almaktadır.[28]

Görüldüğü gibi İbn Sina ile Birunî arasında gerçekleşen yazışmalarda yer alan soruların sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu soruların sayısının kimi zaman on, kimi zaman on altı, kimi zaman on sekiz, kimi zaman yirmi altı ve bazı eserlerde ise yirmi sekiz tane olduğu ileri sürülmüştür.

Tartışma hakkında bilgi veren kimi kaynaklara göre İbn Sina ile Birunî arasındaki yazışma bir müddet sonra Birunî ile İbn Sina'nın öğrencisi Ebu Abdillah el-Masumî arasında yaşanmaya başlanmıştır.[29]

[26] Küyel, "Beyrûn'nin İbn Sina'ya Sormuş Olduğu On Soru", s. 115.
[27] Mutahharî, *Felsefe Dersleri* (1), s. 65-66.
[28] İbn Sina, *Resâil-i İbn Sina-2*, haz. Hilmi Ziya Ülken, İstanbul, 1953, s. 2-9.
[29] Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Tetimmetü sıvâni'l-hikme (Târîhu hükemâi'l-İslâm*), nşr. Memdûh Hasan Muhammed, Kahire 1996, s. 110-112.

Dolayısıyla ikili arasında cereyan eden yazışma ve kavga derecesine varan tartışmalara dikkat edilecek olursa, söz konusu soru ve cevapların bir sonraki boyutu Birunî ile Masumî arasında geçmiş ve Masumî hocasının görüşleri doğrultusunda bu sorulara cevap vermiştir. İbn Sina'nın on sekiz meseleye verdiği cevapları içeren metinlerden de anlaşıldığına göre Masumî'nin Birunî ile İbn Sina arasında aracılık yaptığı söylenebilir. Bu hususta yazılı bir kayda rastlamadığını bildiren Mutahharî'ye göre Masumî'nin itirazlarına sadece Dehhoda'nın "*Lügatnâme*" adlı eserinde yer verilmiştir. Bunun dışında Masumî'nin cevaplarına ilişkin henüz bir kaynağa rastlanmamıştır.[30]

Bazı kaynaklarda ise Birunî'nin İbn Sina'nın cevaplarına yönelttiği itirazlara sadece Masumî'nin cevap verdiği belirtilmektedir. Masumî'nin cevap vermesinin sebebi de, o tarihlerde İbn Sina'nın vefat etmesine bağlanmaktadır. Nakledilenlere göre, İbn Sina Birunî'ye cevap yazdıktan sonra vefat etmiştir. Ancak Birunî'nin itiraz mektupları gelince, İbn Sina'nın öğrencisi Masumî hocasının görüşleri doğrultusunda bu itirazlara cevap vermek zorunda kalmıştır.[31]

5. BİRUNÎ'NİN İBN SİNA'YA SORDUĞU SORULARIN KONUSU

Öncelikle şunu belirtelim ki M. Türker Küyel, İbn Sina ile Birunî arasındaki tartışmanın daha sonra Gazalî tarafından başlatılıp İbn Rüşd ile devam eden ve sonrasında Fatih Sultan Mehmet ile yeniden gündeme gelen "*tehâfüt*" tartışmalarının ilk örneği olarak görülebileceğini belirtmektedir.[32] Zira İbn Sina ve Birunî tartışmalarında fizik, astronomi ve matematik gibi bilimlerin yanında felsefenin konusuna giren değişik sorular ele alınmıştır. Bu soruların daha sonra Gazalî'nin "*Tehâfütü'l-felâsife*"sinin alt yapısını oluşturmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Burada Birunî'nin İbn Sina'ya yönelttiği felsefî soruları uzun uzadıya yazmak yerine özetleyerek almak istiyoruz. Çünkü bazı sorular bir hatta bir buçuk sayfa kadar yer kaplarken bazıları bir iki cümleden oluşmaktadır. Bundan dolayı biz konuyu uzatmamak adına soruların konu başlıklarını şu şekilde tasnif edebiliriz:

- İlk neden ile diğer nedenler arasında nasıl bir fark vardır?
- Filozoflar "*tabiat*" kavramından ne anlamaktadırlar?
- Tümel nefs, tümel akıl ve tümel ruh nedir? Cevher mi yoksa araz mıdırlar?
- Güneş, Ay ve yıldızlar canlı mıdırlar?
- "*Bir*" kavramından ne anlıyorsunuz?
- İsteğe bağlı (iradi) eylem ile doğal eylem arasında ne gibi fark vardır?
- Yokluk nedir? Mahiyeti var mıdır?
- Varlığı tanımlayabilir miyiz? Niçin?
- Potansiyel (bilkuvve) akıl nedir?
- Faal akıl ile birleşme (ittisal) ve bunun sonucunda akli bir saadet elde etme ne demektir?
- Akıl, hayali suretleri algılayabilir mi? Algılarsa nasıl algılar?
- Nefs-i natıka ile soyut (mücerret) akıllar arasında nasıl bir fark vardır?
- Etkin akılların cisim olup olmadığı meselesinde filozoflar ne düşünmektedirler?

[30] Mutahharî, *Felsefe Dersleri* (1), s. 63-69.
[31] Mutahharî, *Felsefe Dersleri* (1), s. 67.
[32] Küyel, "Beyrûn'nin İbn Sina'ya Sormuş Olduğu On Soru", s. 116.

Görüldüğü gibi Birunî'nin İbn Sina'ya yönelttiği sorulara baktığımızda onun felsefî meselelere ne kadar hâkim olduğuna belli bir kanaat oluşmaktadır. Zira bu denli temel ve tutarlı sorular sorabilmek için felsefî meselelere vakıf olmak gerekir.

Birunî'nin İbn Sina'ya yönelttiği fizik ve astronomi ile ilgili soruları da aynı şekilde özetleyerek şöyle sıralamaya tabi tutabiliriz:

- Feleklerin hareketi nasıldır?
- Feleklerin hareketi ezeli mi yoksa sonradan mı meydana gelmiştir?
- Felekler hangi yöne doğru hareket ederler?
- Evrenin ağır veya hafif olması konusunda neler söylenebilir?
- Boşluk nedir? Evrende boşluk var mıdır?
- "*Altı yön*" nedir ve bunların küp ve daire üzerinde izahı yapılabilir mi?
- Aristoteles, atomcuları niçin eleştirmiştir?
- Aristoteles'in, bu evrenin dışında başka evrenlerin olamayacağı şeklindeki görüşü nasıl izah edilebilir?
- Soğukluk ve sıcaklığın hareketle bir ilgisi var mıdır? Varsa nasıldır?
- Isı dünyanın merkezinden çıktığı halde sıcaklık niçin Güneş'ten gelmektedir?
- Farklı şeylerin birbirine değişmesi/dönüşmesi mümkün müdür? Eğer böyle bir değişim/dönüşüm mümkün ise bu değişiklik fiziksel mi yoksa kimyasal bir değişiklik mi olacaktır?[33]

Birunî'nin yönelttiği fizik ve astronomi ile ilgili soruların daha çok Aristoteles'in görüşlerini merkeze alan sorular olduğu açıkça kendini belli etmektedir. Böylece Birunî'nin, felsefi konularda olduğu gibi kendi uzmanlık alanı olan doğa bilimleriyle ilgili de geçmişte ileri sürülen görüşleri dikkatli bir şekilde incelediğini ve bunlardan hareketle İbn Sina'ya sorular yönelttiğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

İbn Sina ile Birunî arasında gerçekleşen tartışma ilk bakışta çok dikkat çekmemiş olabilir. Tartışmanın şekli ve ele alınan problemler dikkate alındığı zaman, bu münakaşanın düşünce tarihimizde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Ancak tartışmanın yapıldığı yer, zaman, konu ve yöntem gibi belirleyici unsurlar incelenmeden bir değerlendirmeye tabi tutulması, tartışmanın mahiyetinin anlaşılmasına yardımcı olmayacaktır. Yukarıda da belirtilmeye çalışıldığı gibi tartışma, Cürcan veya Harezm'de sözlü bir şekilde başlamış ancak daha sonra yazılı olarak devam etmiştir. Tartışmanın bir sarayda başlaması, o dönem idarecilerinin bilim adamlarına vermiş oldukları değerin yanında bilimsel konulara göstermiş oldukları ilgi bakımından da önemlidir. Tartışmanın zamanı da dikkat çekicidir. Tam da Meşşaî felsefenin zirvede olduğu yani İslam dünyasında Farabi ile sağlam temeller üzerine oturtulan felsefenin İbn Sina ile zirveye çıktığı bir dönemde böyle bir tartışmanın olması, Türkistan bölgesinde de Meşşaî felsefenin tanındığını ve hatta önemli ölçüde etkisini hissettirdiğini göstermesi bakımından önemli bir durumdur. Tartışmanın konusu ise Mübahat Türker Küyel'in de iddia ettiği gibi gelecekte Gazalî ile başlayacak olan "*tehâfüt*" tartışmalarının zeminini hazırlamıştır diyebiliriz. Tartışmada kullanılan yöntem de alanına hâkim iki bilim ve düşünce insanının farklı metotlarla da olsa tartışmayı becerebilmeleri bakımından dikkate değerdir. Çünkü Birunî fizik ilminde geçerli olan tümevarım yöntemini kullanırken İbn Sina ise

[33] İbn Sina ile Birunî arasında yaşanan soru cevaplı tartışmada, değişik kaynaklarda yer alan toplam 28 soru ve cevapları ile bazı sorulara yapılan itirazların tamamı İsmail Erdoğan tarafından *Beyrûnî-İbn Sinâ Tartışması* (Ankara: Sage Yayıncılık, 2013, ss: 49-122) adlı eserde bir araya getirilmiştir.

felsefede geçerli bir yöntem olan tümdengelim metodunu kullanmıştır. Buna rağmen aralarında bazı anlaşmazlıklar olsa da bilim ve felsefe konularının yeterince ele alındığı bir tartışma olduğu açıkça görülmektedir.

İbn Sina ile Birunî tartışmasını sadece iki bilim ve felsefe insanı arasında gerçekleşen bir tartışma olarak görmek eksik olacaktır. Çünkü bu tartışma, aynı zamanda Türk-İslam dünyasının bilim ve felsefî etkinlikler bakımından "altın çağı" olarak adlandırılan on birinci yüzyılda gerçekleşmiş olması, bu çağdaki bilim ve medeniyetin seviyesini göstermesi bakımından da incelenmesi gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Alper, Ömer Mahir, "İbn Sînâ" *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1999, c.20.

Aydınlı, Yaşar, *İbn Bâcce'nin İnsan Görüşü*, İstanbul, 1997.

Beyhakî, Ali b. Zeyd, *Tetimmetü sıvâni'l-hikme (Târîhu hükemâi'l-İslâm)*, nşr. Memdûh Hasan Muhammed, Kahire, 1996.

Bilen, Osman, "Ebû Bişr Mattâ ile Ebû Sa'îd es-Sîrâfî Arasında Mantık ve Gramer Üzerine Bir Tartışma", *İslâmiyât*, 2004, c.7, sy.2, ss. 155-172.

de Libera, Alain, *Ortaçağ Felsefesi*, çev. Ayşe Meral, İstanbul, 2005.

el-Hamed, Muhammed Abdülhamid, *Hayatü'l-Beyrûnî*, Dımaşk, 2000.

el-Ma'sumî, Muhammed Sagir Hasan, "İbn Bâcce", *İslam Düşüncesi Tarihi*, II, ed. M.M. Şerif, çev. İlhan Kutluer, İstanbul, 1990.

Erdoğan, İsmail, *Beyrûnî-İbn Sinâ Tartışması*, Ankara, 2013.

et-Tılmsanî, Ahmed b. el-Makarrî, *Nefhu't-tîb min gasni'l-Endülüs*, III, tahk. İhsan Abbas, Beyrut, 1900.

Fahri, Macit, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, İstanbul, 1998.

İbn Sina, *Resâil-i İbn Sina*-2, haz. Hilmi Ziya Ülken, İstanbul, 1953.

İbnü'l-Kıftî, *Tarihu'l-hükemâ*, nşr. Julius Lippert, Leipzig,1903

Kahya, Esin, "İbn Sînâ ve Onun Bilim Anlayışının Sistematik Açıdan Değerlendirilmesi", *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu*, ed. Mehmet Mazak Nevzat Özkaya, İstanbul, 2009.

Küyel, Mübahat Türker, "Beyrûn'nin İbn Sina'ya Sormuş Olduğu On Soru ve Almış Olduğu Karşılıklar", *Beyruni'ye Armağan*, TTK Yayınları, haz. Aydın Sayılı, Ankara, 1974.

Margoliouth, D.S., "The Discussion Between Abu Bishr Matta and Abu Sa'id al-Sirafi on the Merits of Logic and Grammar", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1905.

Mutahharî, Murtaza, *Felsefe Dersleri*-1, çev. Ahmet Çelik, İstanbul, 1995.

Rosenthal, Franz, "Beyrûnî'nin Bilgi Kuramı", çev. Mübahat Türker Küyel, *Beyrûnî'ye Armağan*, TTK Yayınları, haz. Aydın Sayılı, Ankara, 1974.

Sayılı, Aydın, "Doğumunun 1000'inci Yılında Beyruni," *Beyruni'ye Armağan*, TTK Yayınları, haz. Aydın Sayılı, Ankara, 1974.

Tancî, Muhammed, "Beyrûnî'nin İbn Sina'ya Yönelttiği Bazı Sorular, İbn Sina'nın Cevapları ve Bu Cevaplara Beyrûnî'nin İtirazları", *Beyrûnî'ye Armağan*, TTK Yayınları, haz. Aydın Sayılı, Ankara, 1974.

Topdemir, Hüseyin Gazi, "Çok Yönlü Bir Bilgin: Birûnî", *Bilim ve Teknik*, Aralık 2010.

Tümer, Günay, "Bîrûnî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul, 1992.

Whitaker, Ian, "Bîrûnî Çalışmalarının Bugünkü Durumu: Bir İnceleme ve Bibliyografya" (Çev. Fazıl Kızıl), *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, c. 20, Sayı: 1, 2011.